

VOIGT VILMOS

1. A fenti jól ismert összefüggést különbözőképpen közelíthetjük meg. Viszonylag nagy és gondos tudománytörténeti áttekintést adhatnánk mindazon 1. érték-, 2. stílus-, 3. kultúraelméletekről, amelyek hangsúlyozták az 1. kultúra-, 2. stílus-, 3. értékmozzanatok fontosságát. Egy teljes permutáció következetességével utalnak egymásra az elméletek. Nem is véletlen ez, hiszen a kategóriák egymást is magyarázzák. A kultúrának — a durvaságig egyszerűsítve — *tartalma* az értékrendszer, *formája* a stílus. Az érték *tartalma* a kultúra, *formája* a stílus. Végül is a stílus egyfelől a kultúra, másfelől az érték megnyilatkozási formája.
2. Ha közel jutottunk a trivialitáshoz és tautológiához az ilyen elméleti úton, kínálkozik egy másik megközelítési módszer is. Egyetlen összefüggő elméletből kell kiindulnunk, és ezen belül kell megkeresnünk a többi kategória helyét. Ha elfogadjuk azt a felvetést, hogy mind az érték, mind a stílus emberi produktumok, természetesen egy *általános kultúraelméletből* kell kiindulnunk, és ezen belül kell keresnünk a másik két kategória helyét. A nehézség itt abban jelenik meg, hogy se szeri, se száma a különböző kultúraelméleteknek. Ezek közös vonása csak az, hogy alig veszik tekintetbe egymás eredményeit, és valamiféle sajátos fogalmi hálózatot feszítenek ki. A különböző ilyen kísérletek értékelő-tudománytörténeti áttekintése igen tanulságos vállalkozás lenne, de túlmutat a jelen tanulmány célján és keretein, így módon most lemondunk ennek vázolásáról.
3. A következőkben csupán egyetlen kultúraelmélet körvonalainak felvillantására kerülhet sor, és ennek a keretébe próbáljuk elhelyezni a stílus fogalmát, amelynek érték kategóriáit kívánjuk megvizsgálni. Mindez a kultúraelmélet szempontjából egy részletkérdés, a

stíluselmélet szempontjából is egy részletkérdés, természetesen az értékelmélet szempontjából sem több egyetlen aspektusnál. Ennek azonban fontosságát aligha vitathatja valaki.

4. Ha a kultúrát elválasztjuk a civilizáció és a társadalmi-gazdasági alakulat fogalmaitól, úgy határozhatjuk meg, hogy az emberi fejlődés során bekövetkező különböző fejlődési fokozatok *tipológiai*-*lag* egyeznek (= ez a társadalmi-gazdasági alakulat, más néven formáció). Az egyező formákon belül vannak viszont *lokális* és *genetikus* különbségek (= az a civilizáció). A kultúra e civilizációk *kifejezési formája*, amely, annak ellenére, hogy objektívációkban nyilvánul meg, ez egyén oldaláról és szempontjából működik. Nevelés, befogadás, önkifejezés jellegzetesen kulturális tényezők. Ez az az összefüggés-rendszer, amely megszabja mind az értékek, mind a stílus mibenlétét. Stílusnak általános értelemben ismétlődő elemek sztochasztikus rendszerét tekinthetjük, vagyis mindaz, ami a kultúrában ismételten fordul elő, stíléma lehet. Az ilyen általános stílusfogalom szerint van stílusa a művészetnek, az iparművészetnek, használati tárgyaknak, viselkedésnek, öltözetnek, a társadalmi szokásoknak, egyáltalán a nyelvnek és kommunikációnak, az étkezésnek, sőt a konkrét munkavégzés igen sok formájának is. A népművészetben a keményfa vésett és a puhafa festett díszítése, a hivatásos művészetben az agyag-, a márvány- vagy a fémplasztika stíluselemei igen nagy mértékben a megmunkálás technikai milyenségétől függenek. A stílus ennyiben tágabb fogalom, mint a kifejezetten művészi alakítás, szerkezet. Több és más, mint az izlés kifejezése vagy értékek sajátos szerű rendszere.
5. Hol és hogyan kap mindebben helyet az érték? Természetesen elsősorban önálló jelenségként, társadalmi produktumként. Társadalom nélkül nincsen érték. Most mégsem ezt az összefüggést vizsgáljuk, hanem azt, hogy a stílus ilyen felfogása miképp teszi lehetővé az érték néhány vonásának meghatározását. Csak e kérdés tisztázása után, mintegy kerülő úton térünk vissza ismét ahhoz a problémához, milyenek is egy kultúra értékei.
6. Az így definiált stílus többféle szerepet is betölt, most elsősorban két kultúra megszabta vonásával foglalkozunk. A kultúra *autotelikus* funkciója abban áll, hogy a kultúra bizonyos elemei önmagukra utalnak, önmagukat határozzák meg. Ezt a kulturális funkciót a stílus következetesen és igen alkalmasan betölti. Ezzel összefüggésben a stílusnak van *deklaratív* jellege is: bizonyos elemeket kiemel, minősít, hangsúlyossá tesz. Egyszerű belátnunk, hogy a stílus mindkét vonása kultúraelem, egyszersmind az értékmozgatók megnyilvánulásának sajátos módozatait adja.
- 6.1. A stílus *autentikus* vonását láthatjuk például abban, hogy a színész, az öltözet, a viselkedés a köznapi emberi magatartást bemu-

tatja. Közismert tény, hogy számos nyelvterületen az illető ország nemzeti színházának vagy központi rádióállomása bemondóinak hanghordozása számít normának. A kultúra valamilyen eleme önmagát reprezentálja, normatívvá válik. Ez az az érték az illető területen, amelyhez a többi hasonló jelenséget viszonyítani lehet. Mivel itt voltaképpen nem társadalmi produktumok vagy társadalmi cselekvések hierarchiájáról van szó (senki sem állíthatja, hogy a színész vagy rádióbemondó szövege tartalmilag értékeesebb más társadalmi rétegek beszédjének tartalmánál), csupán a stílus-különbségeknek van értékhordozó szerepük. A kultúra értékrendszere a stíluson belül és keresztül nyilvánul meg. Ez jellegzetes vonása az autotelikus kultúraelemeknek.

- 6.2. A stílus *deklaratív* jellegét láthatjuk abban, amikor például bármilyen kultúrába való belénevelődés vagy tanulás során egyes elemek fontosságát hangsúlyozzák. Itt általában egy több fokozatos pszichoszociológiai folyamat játszódik le, amelynek főbb lépcsői a következők: prekondicionálás — elvárás — kondicionálás — feladat kitűzése — feladat elvégzése (tanulás, bevésés) — megerősítés (jutalom). A folyamat vége egy újabb, hasonló folyamat kiindulópontja lehet, a kultúra elsajátítása ciklikus jellegű. Számunkra e folyamatban az a lényeges, hogy nem bármilyen lehetséges formát sajátíthatnak el, hanem egy meghatározott rendszert. Voltaképpen igazán sokféle írásmód (gót, fraktúra, zsinórirás stb.) képzelhető el, ugyanakkor például az iskolákban hivatalosan szabályozzák az elsajátítandó írásmódok mikéntjét, stílusát. Folyóiratok és könyvkiadók részletesen előírják, hogyan kell lábjegyzeteket és irodalomjegyzékeket készíteni. Mindez nem tartalmi kérdés, és nem is magától értetődő tartalmi értékhierarchia van mögöttük, hanem stíluskonvenciókhoz való ragaszkodás. Még tudományos munkák szerkesztésében, elbírálásában is általános, hogy éppen e stílusbeli vonatkozásokkal törődnek lektorok és szerkesztők. A stílus értékként jelenik meg. Miért? Azért, mivel amit a stílus deklarál, az az érték. Szellemesen utal arra, hogy látszólag milyen apró, nyilvánvalóan stílusértékek hogyan válnak társadalmi értékékké. Swift, amikor a törpevilág politikai pártjait és vallási különbségeit az alacsony sarkú és magas sarkú cipőben járók, a főtt tojást szélesebb vagy keskenyebb végén feltörők csoportjára osztja. A közelmúlt farmernadrág-, szakállviselet körül bonyolódó huligánvitái, vagy az autóstop, frizsidert, autót a társadalmi osztály ismerveiként feltüntető eszmecseréi bizonyíthatják, hogy ettől a stílusérték-azonosítástól mi sem vagyunk távol.
7. A kultúra szempontjából a legfontosabb itt tisztázandó kategóriák a *kultúra terjedelmére* vonatkoznak. Itt meglehetősen kidolgozatlan a kutatási terminológia, sőt maga a problematika is. Mind-

azáltal témánk szempontjából sem közömbös néhány fogalom megemlézése.

- 7.1. A kultúránál kisebb egység, a *szubkultúra* és a *kultúra* közti viszonyban látszólag értékkülönbség ölt testet. Egy kultúrát nyilván az értékek „teljes” rendszere jellemez, és első tekintetre úgy vélekednénk, hogy a szubkultúra ehhez képest is kisebb jellegű. Valaképpen azonban a helyzet más: a szubkultúrának is teljes értékrendszere van. Azt nem állíthatjuk, hogy például a Tízparancsolat vagy a büntető törvénykönyv minden egyes rendelkezéséhez hasonlóan találunk minden szubkultúrában, az azonban biztos, hogy Skáid, a csavargók köztársasága éppúgy rendelkezik etikai, esztétikai értékekkel, mint például az ENSZ Alapokmányában kifejezett „világ-kultúra”. A kultúra és szubkultúra értékeinek a különbsége nem az értékek számában vagy rendszerszerűségében áll, hanem az egyes értékek konkrét milyenségében. Az egyik helyen a munka pozitív érték, másutt lopni csak a tolvajtárstól nem szabad, és mindkét helyen pozitív esztétikai érték a nő szépség, ugyanakkor a költők által oly sokszor megénekelt rózsaujjú hajnal egyik helyen sem jelent különösebb értéket. A hasonlóságok és különbségek között azonban nemcsak az egyes értékek különbsége, hanem az értékek rendszerének különbsége is megtalálható. Pontosabban a rendszerek szerkezete, irányultsága különbözik, egy olyan sztochasztikus szabályszerűség, amely meglepően hasonlít a stílusra, és egyelőre az értékek stílusának nevezhető.
- 7.2. A kultúra és a nagyobb egység (amelynek meglétét egyelőre tételezzük fel és nevezzük ideiglenesen globális kultúrának) közti viszony voltaképpen hasonló, mégis egy megszorítással kell élnünk. Ha a fentiekben a „formáció”-ban láttuk az egyetemest, és ehhez képest mind a civilizációt, mind a kultúrát lokális képződménynek neveztük, felmerül a kérdés, egyáltalán beszélhetünk-e az egyedi kultúránál nagyobb kulturális egységekről? Empirikus módon tudjuk, hogy igen: van balkáni kultúra, szláv kultúra, keresztény kultúra, proletárkultúra stb. Azt is tudjuk, hogy az etnikus és kulturális értékelméleti iskolák éppen azzal foglalkoztak, hogy kimutassák a kultúrák közti értékrendszerek egyszerre összehasonlítható és egyetemes voltát. Azt kell mondanunk, hogy éppen az érték szempontjából van értelme a *globális kultúra* — *lokális kultúra* közti megkülönböztetésnek. Az értékek itt is sztochasztikus rendszert alkotnak, stílusjellegűek. Eppen a globális kultúra területéről könnyen igazolhatjuk ezt. Példánk a következő: minden különbség ellenére is van azonosság az orális hagyományozások bármilyen fajtája között. A primitív szómágia, a formulák kedvelése, a szigóuran lineáris szerkesztés, az evokatív jelleg, a közvetlen kommunikációra utalás egyaránt megtalálható a kezdetleges varázslók,

a barokk prédikátorok, a liberális parlamenti szónokok, a mai televíziós személyiségek működése során. Mindez megint nem tartalmi, hanem stílári azonosság. A tradícióban a múlt egyszerre stílus és érték, és mivel ez minden kultúrában így van, bizvást egyetemes jelenségnek tekinthető.

- 7.3. Miben látjuk közös, értékelméletileg is fontos vonását a kultúra kisebb és nagyobb kategóriák felé forduló kapcsolatának? Itt a fő különbség az orientáció és az egyes vonások kiemelése, vagyis egy kultúrástílus. A kultúrák (éppen stílusokban megközelítve) lehetnek prefiguratív, konfiguratív és posztfiguratív jellegűek, vagyis a jövőre, jelenre, múltira orientáltak. Itt már két fogalomkör teljes egyezéséről beszélhetünk. A kultúrák normális működése során *a kultúrástílus az értékorientáció*. (És, ha szükséges ezt megemlíteni, mindez fordítva is igaz.)
8. Ezt az alapvető összefüggést némileg megközelítette a kultúrákutató néprajztudomány és a filozófiai antropológia egyaránt, mindazáltal itt még további vizsgálatok, összefüggések feltárása lenne kívánatos.
- 8.1. A néprajzi kutatásból elsősorban a „cultural anthropology”, ezen belül is az ún. kultúraminták (*Culture pattern*) vizsgálata számítható fontos előzménynek. Ez irányzat diszkusziójában a legfőbb ellenérv éppen az volt: miért van szükség egy új fogalom, a *kultúraminta* megalkotására? A fentiek alapján könnyű választ adnunk: ez a kategória egyszerre stílusfogalom és értékfogalom, a kettő elválaszthatatlanságát tükrözi.
- 8.2. Az ún. filozófiai antropológia, mint ismeretes, szűkebb értelemben a Kanttól az újkantianizmusig (Scheler) és fenomenológiáig (Husserl), majd ezek továbbfolytatásáig (Gehlen) terjedő irányzat, amely szükségszerűen kapcsolta össze éppen az értékelmélet révén az antropológiát és a filozófiát: az értékek rendszerében látta azt a specifikumot, amely az embert a legsajátosabb módon meghatározni képes.
- 8.3. A végső soron a pszichológiából származó motivációelmélet, a szociológiából átvett szerep-fogalom és az angolszász analitikus iskolától elválaszthatatlan funkció-kutatás mind lényeges szerephez jutottak a mai kulturális értékelméletben, amely „empirikus” adatait innen veszi.
- 8.4. A kultúra és a kultúrák elméletének kutatása ily módon önmagában is felveti az értékelmélet alkalmazásának kérdését. Az eddigi összegezések (Kroeber, Kluckhohn, Bidney, Rudolph) azonban csak előtanulmányoknak tekinthetők, a témakör részletes feldolgozása még hátra van.
9. Régebben is és újabban még inkább figyelem fordult a kultúra közlési rendszereinek sajátosságára. A nyelvi és mitológiai relativiz-

mustól és diffuzionizmustól a szimbolikus és strukturális antropológiáig, az etnolingvisztikától a mai kognitív és szemiotikai kultúrelméletig sok szó esett a nyelv, kódok, „szimbolikus nyelv”, világfelfogás, kommunikációs minták meglétéről. Ezek áttekintése külön feladatot igényelne. Annyit mégis megállapíthatunk előjáróban is, hogy a közlési rendszerek, hasonlóan az eddigiekhez, érték és stílus szinte elválaszthatatlan egységét adják.

10. Az érték és stílus szerepét a *kultúra működésében* középponti jelentőségűnek tartjuk. Ezt le kell írni, azután elemezni. A jelen beszámoló körülmények között ezt kívánja megkönnyíteni.
- 10.1. Az értékeknek a kultúrában való szerepe több aspektusból is megközelíthető. A hagyományos értékelmélet itt elsősorban értékek klasszifikációját adta, ritkábban utalt csak az értékek rendszerére. Egy kívánatos társadalmi értékelméletnek dinamikus modellt kell kiépíteni, és az értékek képződését (*értéktermelés*) és hatását (*értékfunkcionálás*) kell vizsgálni. Az is nyilvánvaló, hogy az első témakör általában a társadalmi termelés folyamataként és analógiájaként, a második témakör pedig a társadalmi intézmények keretében és analógiájaként vizsgálandó. Nyilvánvaló, hogy a termelés és csere, vagy a jogi és művészeti intézmények nemcsak közvetlenül és parciálisan, hanem általában és generikusan határozzák meg az értékeket egy adott társadalomban. A fenti kultúra-definíció értelmében azonban azzal is külön kell foglalkozni, hol helyezkedik el ebben a rendszerben az egyén, a fenti modellek ugyanis inkább a formáció és civilizáció meg az értékek, mintsem a kultúra és az értékek közti kapcsolatokat jelzik.
- 10.2. Ha azonban kézbe vesszük az aktuális értékelméleteket vagy kultúraelméleteket, aggodalmunk egy csapásra eltűnik. Mindkét területen ugyanis olyan fogalmak bukkannak fel, amelyek éppen az értéknek és az egyénnek az összekapcsolását szolgálják. Az *objektív-szubjektív* értékek megkülönböztetése, a *tények és a kulturális értékek szembeállítása*, a *kulturális valóság és a kulturális relativizmus* fogalompárja, általában az *ideális és az aktuális* összekapcsolása az értékelméletekben és kultúraelméletekben elegendő módon jelzi, hogy rendelkezünk a kérdéskör pozitív kidolgozásához szükséges fogalmi apparátussal. Azt is hozzá kell tenni mindehhez, hogy a stílusfogalom itt rendszerint arra használható, hogy a két pólus közti kapcsolatot, átmenetet tegye érzékelhetővé. E téma is részletes kidolgozást igényelne, azonban, úgy látszik, hogy ennek semmilyen akadálya sincs, az érték, a kultúra (vagy akár a stílus) korszerű elméletei éppen az ilyen vizsgálódást előlegezik.
- 10.3. Két olyan fogalomrendszerünk is van, amelyek sajátosan e témakör feldolgozására jöttek létre. A kultúraelmélet és értékelmélet dolgozta ki a *normatív kultúra* koncepcióját, amelyen belül külön

beszél a kultúráról mint *esztétikai, erkölcsi és ideológiai* normáról. Első tekintetre ez idealista felfogás, hiszen a társadalmi lét jelenségei nem kapnak helyet a rendszerben. A megoldás akkor nem érvényes, ha nem különböztetjük meg a kultúrát a civilizációtól és a társadalmi-dazgasági alakulattól. A fenti megkülönböztetéssel azonban egy csapásra értelemszerűvé válik a kultúrának ilyen normákkal azonosítása. A norma itt éppen az értékek működését ragadja meg. Hasonló a helyzet a szociológia, pszichológia által kidolgozott *szerep* kategóriájával (amelyhez hozzávehetjük a néprajzban használt *funkció* kategóriáját is). Ez is az egyénnek a kultúra értékeihez való kapcsolatát tartalmazza. E két fogalom körével jól leírható az értékek működése.

- 10.4. Az előbbieken felvetett szempontok értelmében utalnunk kell arra, hol kap helyet a stílus az értékeknek a kultúrában betöltött szerepét vizsgálva. A jelen esetben ezt a normákkal és szerepekkel kapcsolatos *attitűd* fogalmával azonosíthatjuk. Ez a felismerés a stílus kutatás szempontjából sem közömbös, mivel a stílus egyoldalúan formai felfogása helyett annak tartalmi oldalát emeli ki. Hogy triviális példát említsék arra, hogyan jelennek meg az értékekkel kapcsolatos attitűd stílusként a kultúrában, az *életstílus* és a társadalmi szerep közti összefüggésre utalnék. A forradalmár vagy a zsarnok nyilvánvalóan leírható stílusjegyek alapján, jóllehet senki sem tagadja, hogy itt voltaképpen értékek és társadalmi funkciók sokkal bonyolultabb rendszeréről van.
11. Külön kérdés viszont a *kultúra megosztásának* vizsgálata. Itt két fő jelenségcsoport különböztethetünk meg.
- 11.1. Az ismert „*két kultúra*” elmélet arra vonatkozik, hogy egy civilizációban az osztálytagolódásnak megfelelően két kultúra van. A köztük levő különbséget nem nevezhetjük egyszerűen kultúra és szubkultúra különbségének, itt inkább a két kultúra komplementer jellegét hangsúlyozhatjuk. Mindez természetesen kiterjed a stílus és érték mibenlétére is. Ennek megfelelően itt valóban értékkülönbségekről beszélhetünk: a két kultúra értékei antagonisztikus jellegűek lehetnek. Ezt csökkenti viszont az a tény, hogy a kultúra gyakran stíluskülönbségként fogja fel az értékkülönbségeket. A politikai terminológia („jobboldal” — „baloldal”), sőt nemegyszer az ennek megfelelő cselekvések (ismert az anekdota a teljesen egyformán menetelő, csak éppen ellenkező jelszavakat harsogó német tüntetőkről) is ilyen formát öltenek.
- 11.2. Valószínűleg minden korszakban volt, újabban azonban nagy publicitásra tett szert az „*ellenkultúra*” jelensége. A fogalom a kultúrával szembeállító, annak ellenkezőjét képviselő csoportokra vonatkozik. Megtélésük körül mindig is nagy vita folyt: az őskerestényeket tigrisekkel falatták fel, a New York utcáin tüntető diá-

kokat acélsisakos építőmunkások verték szét. A legérdekesebb számunkra az indokolás, amely kivétel nélkül stíluskülönbségnek tünteti fel az ideológiai (axiológiai) különbséget. A keresztények nem hajtottak fejet a pogány istenek vagy a császár előtt, a 68-as nemzedéket álforradalmárnak nevezték, akik csak öltözetükkel és viselkedésükkel tiltakoztak a burzsoázia ellen.

- 11.3. Ennek alapján mondhatjuk, hogy a kultúra megoszlása is jellemzően egyszerre stílus- és értékmozzanat. Ez különben természetes is, ha a kultúrát is így fogtuk fel.
12. Nem a téma, csak az elmondottak összefoglalásaként úgy látszik, hogy a kultúrával az érték és stílus a legszorosabb összetartozik, hol ezzel, hol azzal azonosítják is, sőt olykor stílusjelenséget értékjelenségnek vesznek, máskor éppen fordítva, az értékmozzanatok tűnnek stílusmozzanatoknak. Kiindulópontunkhoz értünk vissza: a kultúraérték-stílus, a kultúrastílus-érték, stílusérték-kultúra.